

Nicole A. N. M. van Os, *Feminizm Hayırseverlik ve Vatanseverlik*,
Alfa, 2023, 615 s.

Değerlendiren: Züleyha Sayın

Feminizm Hayırseverlik ve Vatanseverlik kitabı özelinde “feminizm”, “hayırseverlik” ve “vatanseverlik” kavramları tarihsel bağlamda bir arada tartışılmış ve ayrıntılı olarak incelenmiştir. Çalışmanın başlangıcı Nicole A. N. M. Van Os’un 1980’lerde Nijmegen Üniversitesi’nde aldığı Ortadoğu Tarihi derslerine dayanmaktadır. Bu dersi veren genç profesörün Osmanlı kadınlarını görmezden gelmesi yazarın özellikle dikkatini çekmiş sınav yerine bu konu ile ilgili bir ödev hazırlamış ardından 1838-1938 arası yılları ele aldığı master tezini tamamlamıştır. Yaşanan bu süreçler yazarı *Feminizm Hayırseverlik ve Vatanseverlik* adlı Müslüman Osmanlı kadınlarının örgütlü yaşamını anlattığı bu kitabı ortaya çıkarmıştır. Türkçeye Murat Kemalöglü tarafından kazandırılan kitap 615 sayfadan oluşmaktadır.

Temel olarak feminizm kadının özgürlüğü, temel hakları edinebilmesi, kadın-erkek noktasında ayrımcılığın ortadan kalkması, ekonomik, toplumsal, siyasal eşitliğin olması gibi konularda savunucu bir rol üstlenmektedir. Feminizmin kökenleri 1789 Fransız Devrimi sonrası kadınların özgürlük ve eşitlik taleplerine ardından da Mary Wollstonecraft tarafından kaleme alınan ve 1792’de yayınlanan *A Vindication of the Rights of Women* adlı esere kadar gitmektedir.

@ Dr. Öğr. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, zuleyha.sayin@medeniyet.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-2166-0070>

DOI: 10.12658/D0366
insan & toplum, 2024; 14(1): 206-211
insanvetoplum.org

Feminizm literatüründe birbirini besleyen ve aynı zamanda birbirinin devamı olarak nitelendirilen üç dalgadan bahsedilmektedir. Liberal feministler olarak da adlandırılan birinci dalga feministler, kadınların sosyal hayata katılımları, siyasal, ekonomik ve hukuki haklar edinmesini savunmuş ama eşitsizlik bağlamında bir eleştiri getirememişlerdir. 1960'lı yıllarda ortaya çıkan ikinci dalga feminizm, yasal ya da siyasal bir güvencenin kadının tamamen özgürleşmesi için yeterli olamayacağını sosyal bir değişimin üzerinden kadın özgürleşmesi üzerinde durmuş, 1980 sonrası üçüncü dalga feminizm ise kadınların bireysel sorunlarıyla ilgili olmuştur.

Kadın hareketi ile modernleşme arasında da bir ilişki söz konusudur. Başlangıçta batıda kamusal alan erkek merkezli bir yapıda olup bu süreçte kadın kendine yer bulamamıştır. Bu anlamda kadının kendine toplumsal alanda yer edinebilmesi çaba gerektiren bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlıda da benzer şekilde kamusal alanda kadın-erkek arasındaki net ayrım Tanzimat ve Islahat Fermanları ile değişmeye başlamış özellikle Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlıda kadın hareketi nitelik yönünden dönüşüme uğrayarak bir anlamda “yerli feminizm” ortaya çıkmıştır (Çaha, 2017). Kitlesele kadın hareketi olan birinci dalga feminizm de, Türkiye'de ilk defa İkinci Meşrutiyet sonrasında başlamış, 1935 tarihinde Türk Kadınlar Birliğinin feshine kadar sürmüştür (Bora, 2020).

Kitabın amacı İkinci Meşrutiyet Döneminde Müslüman Osmanlı kadınlarını bireysel ve örgütlü yaşam içerisinde faaliyetleri bağlamında milliyetçiliğin yeniden oluşturulmasında hem özne hem nesne olarak rolünün daha net anlaşılmasını sağlayarak temelde Osmanlı'nın son dönemlerindeki milliyetçilik ve kadınlar bağlamında literatüre katkıda bulunmaktır. Örgütlü yaşam toplumların tarihinde önemli bir etken olarak yer alırken yazar bu etkinin görmezden gelindiğini ifade ederek bu çalışmanın sözü edilen boşluğu doldurmayı amaçladığının altını çizmiştir.

Giriş ve sonuç bölümleri hariç üç kısımdan oluşan kitap her bir bölümde detaylandırılarak toplamda on üç bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde “Kadınların Örgütlü Yaşamı, Kimlik ve Milliyetçi Söylem” başlığıyla meselenin genel ve teorik çerçevesi, kaynaklar ve içerik olarak dört ayrı başlıkta okuyucuya aktarılmıştır. Özellikle teorik çerçeve okuyucunun zihninde çalışmanın şekillenmesi anlamında oldukça başarılıdır. Kitabın üç kısmında sırasıyla Osmanlı kadınlarının faaliyetleri ve örgütlü yaşamının aktarıldığı “Kadınları Örgütlemek, Örgütlenen Kadınlar”, ekonomik işleyiş ve süreçlerden bahsedildiği “Osmanlı'da Kadınlar ve Ekonomi” ve siyasi ya da askeri mücadelede kadınların yer alışı “Müslüman Osmanlı Kadınları, Savaş ve Askerlik” başlığıyla detaylı olarak okuyucuya aktarılmıştır.

Her bir bölümün başında bölümün amacı ve ele alacağı konular belirtilmiş yine her bir bölümün sonunda yer alan sonuç bölümü tüm bölümü kısaca özetlemiştir.

Bölüm girişi ve sonuçta yer alan bu bilgiler okuyucuya kitabı okuma kolaylığı sağlayarak metnin rahatça çerçevelendirilmesine olanak sağlamıştır.

Bu çalışmanın bir sınırlılığı olarak, kitapta Müslüman kadın cemiyetleri ayrıntılı bir şekilde ele alınsa da, bazı cemiyetler hakkında daha fazla bilgi edinilebildiğinden bu cemiyetler çalışma içerisine dahil edilip, hakkında az bilgi edinilen ya da hiç bilgi edinilemeyen konu ile ilgili diğer cemiyetlerin çalışma dışı bırakılması olmuştur. Ayrıca metnin içerisinde yer alan subjektif ve sıklıkla yer alan ifadeler ise yazarın olayları kişisel bir bakış açısıyla ele aldığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında kadınların toplumsal ve hukuki açıdan örgütlenmelerinin ele alındığı birinci kısımda, Müslüman kadınların uluslararası düzeyde örgütlü yaşamları ele alınmış, belirli kadın cemiyetleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Kitapta 1908 yılındaki Jön Türk Devrimi ile kadınların karşılaştıkları fırsatlar ve kısıtlamalar çerçevesinde Osmanlı kadınlarının örgütlü yaşamına etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle Uluslararası Kadın Konseyi (ICW) ile ilişkiler detaylı olarak incelenirken uluslararası feminizm bağlamında uluslararası kadın hareketlerinin Osmanlı'da kadınların örgütlü yaşamı üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur.

Kitabın ikinci kısmında yazarın amacı Osmanlı'nın son yıllarındaki ekonomik alan kapsamında toplumsal cinsiyet çerçevesinde akademik katkıları sunmak olmuştur. Bu amaç doğrultusunda ilerleyen bölümde Osmanlıdaki kadınların ortaya koyduğu ekonomik faaliyetler vatandaşlık ve millî kimlik oluşturma bağlamında değerlendirilmiştir. “İşgücünün ve Direnişin Toplumsal Cinsiyeti: Kadın İpek İplik Çekimi İşçilerinin 1910 Yazındaki Grevi”, “Millî Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadınları ve Onların Kılık Kıyafetinin Uyuşuğu” ve “Tüketici Değil Üretici” alt başlıkları ile Müslüman Osmanlı kadınlarının beyaz yakalı işlere girişi işlenmiştir. Bölümde toplumsal cinsiyet bağlamında millî bir ekonominin nasıl geliştirileceği konusu değerlendirilmiştir.

Kitabın üçüncü kısmında ise Müslüman kadınların hem bireysel hem de örgütsel olarak askerlik karşısındaki bütünlükçü yaklaşımları, daha spesifik olarak da siyasi ve askeri mücadele dönemlerindeki etkinliklerine yer verilmiştir. Bu kapsamda Müslüman Osmanlı kadınlarının Jön Türk devriminin sonrasındaki on yıllık süreçte askerlik ve savaşla alakalı faaliyetlerinin yanı sıra örgütleri olan dernekleri ile var olan toplumsal düzendeki cinsiyet yaklaşımını nasıl şekillendirdiği ele alınmıştır. “Muinsiz Aile Maaşı” incelemesi ile beraber 19. yüzyılın ilk yıllarında örgütlü sosyal devletin ilk örnekleri incelenmiştir. Üçüncü kısımda ayrıca çalışan kadınlar üzerindeki savaşın etkilerine değinilirken, kurulan dernekler ve bu derneklerde faaliyet gösteren kadınların kadın rollerinde yaşanan değişimler üzerinde durulmuştur.

Kitapta Jöntürk Devrimi ve sonrası süreç üzerinde oldukça detaylı durulmuştur. Jön Türk Devrimi 23 Temmuz 1908'de gerçekleşmesi ile Osmanlı'da başlayan yeni dönem, rejimin tasfiyesini getirmiş ve böylece özgürlük kutlamaları yapılmıştır. Yapılan bu özgürlük kutlamalarında kadınlar da görülmüştür. Bu durumu "Kırmızı beyaza bürünmüş kadınlar ve erkeklerden oluşan bir insan seli bir uçtan diğer uca akıyordu" (s. 18) şeklinde Halide Edip ifade etmiştir. Eğitimin vatan ve millet için gelişme oluşturacağına kanıtı olarak bu dönemde kurulan kürsülerde İstanbul Amerikan Kız Koleji ilk Türk kızı mezunu Gülistan İsmet ve Emine Semiye, ki kendisi Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye'nin kız kardeşidir, erkek topluluklarına konuşmalar yapmıştır. İsmet ve Semiye hanımlar konuşmalarında "Jön Türk Devrimini takip eden 10 yılda kadınların örgütlü yaşamının merkezine oturacak olan feminizm, hayırseverlik ve vatanseverlik alanlarındaki faaliyetlerin çerçevesini çizmiştir." (s. 20).

Yapılan kutlamalarda kadınların görünmesi şaşırtıcı bir durum değildir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra devlet eliyle kadınların eğitimine önem verilmiş, kadınlar yurt içi ve yurt dışında eğitimler almıştır. Yazı yazan, çeviri yapan, sanatla ilgilenen kadınlar toplumda öne çıkan bir rol üstlenmiştir. Özellikle bu dönemde kadınla ilgili yazılar artmış erkeklerde bu konuya ilgi göstermişlerdir. Bu durum örgütlenmeleri de ön plana çıkarmıştır. Devlet eğitimde öncü rol oynarken muhalif bir noktada da bulunan kadınlar ve kadınların örgütlenmesi karşısında nasıl bir rol oynamıştır? Bu durumu bir tehlike olarak gördü mü? Aslında yazar kadınların varlığını ve örgütlenme üzerinde sundukları katkıyı devletin kendi lehine çevirme gayretini "Merkezdeki yetkililer yerel yetkililerle Donanma Cemiyeti, Hilal-i Ahmer ve Müdafaa-i Milli Cemiyeti gibi yeni ve ülke çapında cemiyetlerin kuruluşunda fiilen iş birliği yapar ve bunları kamuoyunda farkındalık yaratmak, milli gurur duygularını yerleştirmek ve toplumsal bir hassasiyet yaratmak için kullanmaktan çekinmez." (s. 544) ifadeleri ile okuyucuya aktarmıştır. Bir anlamda devlet hem iç hem de dış ekonomi ve askeri mücadelelerde kadınların sağladığı kaynakları başarılı bir şekilde kullanabilmiştir.

Osmanlı'daki Müslüman kadın örgütlenmeleri gönüllülük esasına dayanmasının yanı sıra Avrupa'daki örneklerine benzer şekilde gelişmiş, şehirli, elit kesimden kadınlardan oluşmuştur. Devam eden süreçte 19. yüzyılın sonlarında Sultan'ın yakın çevresindeki ailelerin kadınları, Mithat Paşa'nın hanımı, Cevdet Paşa'nın kızı gibi, İstanbul ve Selanik gibi şehirlerde toplanmaya başlamışlardır. Bu ailelerin üyeleri olan kadınların yanı sıra cemiyetlerin kuruluşlarında ve işleyişlerinde modern eğitimli sivil memur ve subayların eşleri kızları da aktif rol almışlardır. Bu cemiyetlerde yer alan kadınlar erkek akrabalarından destekler almıştır. Selanik Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti bu örgütlenmenin ve alınan desteklerin açıkça ortaya konduğu

bir cemiyet olmuştur. Bu durumu yazar; “mevcut toplumsal cinsiyet normlarının getirdiği kısıtlamalar, erkek İttihatçıların bu cemiyete başlangıçta verdikleri gayri resmi desteği resmileştirmek zorunda bırakır.” (s. 543) şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca yazar, yaşanan kadın öncülüğünün ve gelişen örgütlü yaşamın bir parçası haline gelen kadınların hanedanlığın meşruiyetine sağladıkları katkıyı Osmanlı hanedanlığının bilinçli bir çabası olarak ifade etmiştir (s. 546).

Tüm bu gelişmeler Jön Türk Devrimi'nin örgütlenme kültürü ve örgütlü yaşam konusunda Osmanlı için yaşanan bir kırılma noktası olarak görülebilir. Yaşanan devrimden sonra kurulan dergi, gazete ve pek çok örgütlenmede katılımcı olma dürtüsünün geliştiği ortaya konmaktadır. Tüm bu gelişmeler ve değişimler yetkilileri endişelendirse de milli birlik açısından belirleyici olmuştur. Bu yaşananlar sonucunda 1909'da çıkarılan Cemiyetler Kanunu önemli bir gelişmedir ve örgütlenmelere resmi kimlik kazandırılarak, tanınmalarını sağlamış olan bir süreci beraberinde getirmiştir.

Yazar kitapta kadın örgütlenmelerin nerede durduğu ve işlevi ile ilgili de önemli bilgiler vermektedir. Yazarın ifadesiyle “Merkezdeki yetkililer yerel yetkililerle Donanma Cemiyeti, Hilal-i Ahmer ve Müdafaa-i Milli Cemiyeti gibi yeni ve ülke çapında cemiyetlerin kuruluşunda fiilen iş birliği yapar ve bunları kamuoyunda farkındalık yaratmak, milli gurur duygularını yerleştirmek ve toplumsal bir hassasiyet yaratmak için kullanmaktan çekinmez.” (s. 544). Tam bu aşamada devlet hem iç hem de dış ekonomi ve askeri mücadelelerde kadınların sağladığı kaynakları başarılı bir şekilde kullanmayı başarmıştır.

Bu araştırmadaki alt kademedeki sorulardan biri de “kadın cemiyetlerinin toplumsal cinsiyet düzenini nasıl değiştirdiği ve etkilediği” (s. 548) olmuştur. Söz konusu kadın cemiyetleri başlangıçta fiziki olarak mahrem alanın dışına çıkmasa da zamanla yine erkeklerin olmadığı sadece kadınlardan oluşan yerlerde diğer kadınlara eğitim verdiği, yaralı askerler bakım verdiği tüm çalışanların kadınlardan oluştuğu atölyeleri yöneterek üretici, yatırımcı, vatansever tüketici gibi niteliklerle ülkenin iktisadi durumuna katkı sundukları görülmüştür. Böylece üst ve orta sınıfa ait kadınlar erkeklerin var olduğu alandan farklı karşıt-kamusal bir alan oluşturmuş istedikleri üzere faal sivil katılımcı haline gelmişlerdir.

Kitapta feminizmi tanımlama da ayrı bir tartışma alanını oluşturmuştur. Badran, Mısır kadınları üzerine yazdığı kitapta feminizm tanımını “kadınların toplumsal cinsiyetleri yüzünden maruz kaldıkları kısıtlamaların farkında olmasını da içerir ve bu kısıtlamaları kaldırmayı ve kadınlar için yeni roller ve kadınlar ve erkekler arasında yeni ilişki biçimleri içeren daha eşitlikçi bir toplumsal cinsiyet sistemi geliştirmeyi dener.” (s. 54) şeklinde yapmıştır. Müslüman Osmanlı kadınları girişimleri ve aldıkları rollerle yapılan bu tanımdaki kısıtlamaları esnetmiş, kendilerine tanımlanan rolleri

genişletmiş böylece yeni bir tanım oluşturmuşlardır. Hane içinden kamusal alana bilgi, beceri, yetenek ve eğitimlerini taşıyan kadınların temel motivasyonu kendi istek ve arzularını gerçekleştirmekten daha ziyade aileden daha ileride toplumsal bir fayda sağlamak olmuştur.

Tüm bu inceleme ve karşılaştırmalar sonucunda yazar Müslüman Osmanlı feminizmini radikal bir feminizm özelliği taşıyan süfrajete hareketi ve Uluslararası Kadın Süfrajete Birliği gibi kuruluşlardan ziyade muhafazakâr, aileci bir yapıya sahip olan Amerikan misyoner çevrelerinin ve Uluslararası Kadın Konseyinin feminizm anlayışına daha yakın olduğunu belirtmiştir (s. 554). Kitapta yazar, Osmanlı kadınlarını bir feminizm kategorisine yerleştirmek ya da gerçek feminist olup olmadıklarına dair net bir söylemde bulunmak yerine bu örgütlenme çabasındaki kadınların ve erkeklerin topluma dair düşüncelerinin neler olduğunu, kadınların erkekler karşısındaki konumlanmaları, var olan durum karşısında nasıl bir çaba içerisinde olduklarını incelemenin ve analiz etmenin daha net sonuçlar vereceğini ifade etmiştir.

Kısacası kitapta ele alınan her bir konu ve bunların birbirleri ile ilişkisi incelendikleri dönem itibarıyla oldukça dikkat çekicidir. Fakat özellikle kitabın adında yer alan feminizm kavramının kitap içerisinde daha eleştirel bir gözle kavramsal bir çerçevede tartışılmamış olması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde ise kitap istifade edilebilecek önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Bora, A. (2020). Modern Türkiye’de siyasi düşünce feminizm. İletişim Yayınları.
- Çaha, Ö. (2017). Sivil kadın: Türkiye’de kadın ve sivil toplum. Savaş Yayınevi.